

Komplex dinamikai problémák

Kutatómunka 1.

Szerző: Sidó Dávid
Témavezető: Sigray István

2024. december 20.

1. Bevezetés

A komplex dinamika a matematika egyik leggyorsabban fejlődő ága. Klasszikus tételei alapvető szerepet játszanak a holomorf leképezések iterációi viselkedésének megértésében. Jelen tanulmány célja ezen tételek valós együtthatós racionális törtfüggvényekre való alkalmazhatóságának vizsgálata.

Többek között kitérünk az iterált ösképekre és a tasztító periodikus pontok Julia-halmazbeli sűrűségére. Ezen fő tételek a Julia-halmaz megszámlálható sűrű részalmazát adják meg, és mi a hozzájuk kapcsolódó kérdésekkel foglalkozunk.

Az eredmények nagy része John Milnor könyvéből származik [1], de a kutatómunkám során egyéb cikkekbe is beleástam magam. [2]

2. Elméleti összefoglaló

2.1. Fatou- és Julia-halmazok

A holomorf leképezések iteráltjainak lokális, vagyis fixpont körüli viselkedésének elméletét már a késő XIX. századra kidolgozták, globális leírásuk azonban még igen hiányos volt. 1906-ban Pierre Fatou megmutatta, hogy a $z \mapsto \frac{z^2}{z^2+2}$ függvény esetén – Cantor-halmaznyi kivételes ponttól eltekintve – majdnem minden orbit az origóba konvergál. Ez felkeltette a matematikusok érdeklődését. Fatou mellett az első világháborúban súlyosan megsérült Gaston Julia szintén jelentős mértékben hozzájárult a tudományág fejlődéséhez. Úttörő munkásságát a párizsi akadémia díjjal jutalmazta.

2.1.1. Definíció. Legyenek S és S' Riemann-gömbök. Ekkor normálisnak nevezzük $f_\alpha: S \rightarrow S'$ holomorf leképezések egy családját, ha minden $\{f_n\}$ végtelen sorozatból kiválasztható lokálisan egyenletesen konvergens $\{f_{n_k}\}$ részsorozat.

2.1.2. Definíció. Legyen S a Riemann-gömb, $f: S \rightarrow S$ egy nemkonstans meromorf leképezés és f^{on} az n -szeri iteráltja. Rögzítsünk egy $z_0 \in S$ pontot. Ha létezik z_0 -nak U környezete, amelyre korlátozva az $\{f^{on}|_U\}$ iteráltak sorozata normális családot alkot, akkor azt mondjuk, hogy z_0 reguláris vagy normális pont. Ezen pontok összessége a Fatou-halmaz. Egyébként z_0 a Julia-halmazhoz tartozik, amit $\mathcal{J}(f) = \mathcal{J}$ -vel jelölünk, a Fatou-halmazt pedig $\mathcal{F}(f) = \mathcal{F}$ -fel.

A definíció értelmében a Fatou-halmaz nyílt, komplementuma, a Julia-halmaz zárt. Leegyszerűsítve a Julia-halmazba azon pontok tartoznak, amelyek környezete kaotikus módon viselkedik a dinamikai rendszerre nézve: már egy kis perturbáció is hatalmas változást okozhat.

2.1.3. Példa. Tekintsük a négyzetre emelés függvényét a Riemann-gömbön, azaz $f: \hat{\mathbb{C}} \rightarrow \hat{\mathbb{C}}$, ahol $f(z) = z^2$. Ekkor nyilván $\mathbb{D}, \hat{\mathbb{C}} \setminus \mathbb{D} \subseteq \mathcal{F}$, hiszen az előbbi esetben $f^{on} \rightarrow 0$, míg az utóbbiban $f^{on} \rightarrow \infty$ lokálisan egyenletesen. Tehát $\mathcal{J} = \mathbb{S}^1 = \{z : |z| = 1\}$.

Most lássuk a Julia-halmaz néhány fontos tulajdonságát.

2.1.4. Állítás. $\mathcal{J}(f)$ teljesen invariáns f -re nézve, ami azt jelenti, hogy ha $\mathcal{J} = \mathcal{J}(f)$, akkor $f(\mathcal{J}) = f^{-1}(\mathcal{J}) = \mathcal{J}$.

Ebből következik, hogy a Julia-halmaz „önhasonló”. Legyenek U_1, U_2 a z_1, z_2 pontok környezetei. Ha $f(z_1) = z_2$ és $f'(z_1) \neq 0$, akkor ez egy konform izomorfizmust indukál $U_1 \cap \mathcal{J}$ és $U_2 \cap \mathcal{J}$ között.

2.1.5. Állítás. Minden $n \in \mathbb{Z}^+$ -ra $\mathcal{J}(f^{on})$ megegyezik $\mathcal{J}(f)$ -fel.

2.1.6. Definíció. Ha $f(z_0) = z_0$ és $|f'(z_0)| < 1$, akkor z_0 vonzó fixpont, ha pedig $|f'(z_0)| > 1$, akkor taszító.

2.1.7. Megjegyzés. A $z_0 = \infty$ pont vonzó fixpontja $f(z)$ -nek, ha a 0 vonzó fixpontja $g(z) = \frac{1}{f(\frac{1}{z})}$ -nek.

A vonzó fixpontot azért nevezik vonzónak, mert van olyan U környezete, hogy $f^{on}(z) \rightarrow z_0$ egyenletesen minden $z \in U$ -ra.

2.1.8. Definíció. Ha z_0 vonzó fixpont, akkor

$$\Omega := \{z \in \hat{\mathbb{C}} : \exists U \text{ környezet úgy, hogy } f^{on} \xrightarrow{c} z_0 \text{ } U\text{-n}\}$$

a z_0 vonzási tartománya.

2.1.9. Állítás. Egy vonzó fixpont vonzási tartományára fennáll, hogy $\Omega \subseteq \mathcal{F}$, viszont $\partial\Omega \subseteq \mathcal{J}$, illetve a taszító fixpontok is Julia-halmazbeliek.

Most általánosítunk periodikus pontok esetére.

2.1.10. Definíció. Tekintsük az

$$f : z_0 \mapsto z_1 \mapsto \dots \mapsto z_{n-1} \mapsto z_n = z_0$$

periodikus trajektóriát, azaz ciklust. Ha az összes z_i különböző, akkor n a periódus. Ekkor a

$$\lambda = (f^{on})'(z_i) = f'(z_0) \cdot \dots \cdot f'(z_n)$$

komplex szám az adott pálya multiplikatora vagy sajátértéke. A derivált jóldefiniált, ezért segítségével kategorizálhatjuk a pályákat. Ha $|\lambda| < 1$, akkor a pályát vonzónak, ha $|\lambda| > 1$ akkor taszítónak hívjuk, a $\lambda = 0$ esetben pedig szupervonzónak.

2.1.11. Megjegyzés. Az ideális pont ismét speciális abból a szempontból, hogy a reciprokkal kell konjugálnunk. Például $f(z) = 2z$ esetén a ∞ mint vonzó fixpont multiplikatora $\lambda = \frac{1}{2}$.

2.1.12. Definíció. Egy vonzó periodikus pálya vonzási tartománya az az Ω nyílt halmaz, amelynek z pontjaira az $f^{on}(z), f^{2n}(z), \dots$ sorozat a periodikus pálya valamely pontjához konvergál.

2.1.13. Állítás. Hasonlóan elmondható, hogy a Fatou-halmaz tartalmaz minden vonzó periodikus pályát, sőt azok vonzási tartományát is. Azonban $\partial\Omega \subseteq \mathcal{J}$ a taszító pályákkal együtt.

2.1.14. Definíció. Egy periodikus pontot parabolikusnak hívunk, ha $\lambda = 1$ (vagy n -edik egységgyök), de f^{on} mégsem az identitás.

2.1.15. Állítás. Minden parabolikus pont a Julia-halmazhoz tartozik.

2.1.16. Állítás. Ha f legalább másodfokú törtfüggvény, akkor $\mathcal{J}(f)$ nemüres.

2.1.17. Állítás. Ha a Julia-halmaz tartalmaz belső pontot, akkor az egész Riemann-gömb.

2.1.18. Tétel. Ha $z_0 \in \mathcal{J}(f)$, akkor az iterált ősképek halmaza, vagyis

$$\{z : \exists n \geq 0 \ f^{on}(z) = z_0\}$$

mindenhon sűrű a Julia-halmazban.

2.1.19. Következmény. Ha f legalább másodfokú, akkor $\mathcal{J}(f)$ -nek nincsenek izolált pontjai.

A tétel egyik erőssége, hogy algoritmust szolgáltat a Julia-halmazok ábrázolására. Valóban, hiszen az iterált ősképek meghatározásával tetszőlegesen közel kerülhetünk a Julia-halmaz bármely pontjához. Azonban a módszer hátránya, hogy bonyolultabb függvényeknél magas az idő- és tárigenye.

2.2. Sima Julia-halmazok

A legtöbb Julia-halmaz fraktálszerkezettel rendelkezik, azonban akadnak függvények, amelyek Julia-halmaza sima topológiai sokaság. Az alábbiakban három példát tárgyalunk.

2.2.1. Példa (Kör). Korábban láttuk, hogy az $f(z) = z^2$ leképezés Julia-halmaza az egységkör. Ez teljesül minden $z \mapsto z^{\pm n}$ alakú hatványfüggvényre, ahol $n \geq 2$.

2.2.2. Megjegyzés. Az alábbi bizonyításokban felhasználjuk azt a tényt, hogy a dinamikai rendszer szempontjából f és egy α homeomorfizmussal vett konjugáltja, $\alpha \circ f \circ \alpha$ ekvivalens, azaz ugyanúgy viselkedik.

2.2.3. Példa (Intervallum). Tekintsük az $f(z) = z^2 - 2$ függvényt. Figyeljük meg, hogy ez a $T_2(z) = 2z^2 - 1$ másodfokú Csebisev-polinom konjugáltja az $\alpha(z) = 2z$ lineáris függvénnyel. Általánosságban is elmondható, hogy bármely $T_n(z) = \cos(n \arccos z)$ Csebisev-polinom Julia-halmaza intervallum.

Az utolsó konstrukció Samuel Lattès francia matematikushoz fűződik, aki 1918-ban, röviddel halála előtt vetette papírra.

2.2.4. Példa (Riemann-gömb). Vegyünk egy $\Lambda = \mathbb{Z}\omega_1 + \mathbb{Z}\omega_2$ paralelogrammarácsot ($\omega_1, \omega_2 \in \mathbb{C}$ lineárisan független) a komplex síkon a hozzátartozó Weierstraß-féle $\wp$ -függvénnyel. Ennek három fontos tulajdonságából – nevezetesen, hogy kétszeresen periodikus, páros és az alapparalelogrammában minden pontot multiplicitással számolva kétszer vesz föl – már kijön, hogy Julia-halmaza a Riemann-gömb. Valóban, mivel $\wp(2\wp^{-1})(z)$ egy jóldefiniált negyedfokú racionális törtfüggvény, amelynek Julia-halmaza a Riemann-gömb. Ez hasonlóan igaz az n^2 -edfokú $\wp(n\wp^{-1})(z)$ -re, ahol n tetszőleges 1-nél nagyobb egész.

2.2.5. Tétel. *A legalább másodfokú racionális törtfüggvények Julia-halmaza megegyezik a taszító periodikus pontok halmazának lezártjával.*

3. A valós eset

A fenti ismertető után a figyelmes olvasóban felvetődik a kérdés, hogy mi a helyzet akkor, ha csupán valós együtthatókat engedünk meg és valós ösképekre szorítkozunk. Vajon igaz marad-e a 2.1.18. és a 2.2.5. Tétel, vagyis hogy egy valós együtthatós racionális törtfüggvény Julia-halmazának egy valós pontját véve, azok valós n -edrendű ösképei sűrű részhalmaza lesz-e $\mathcal{J}(f) \cap \mathbb{R}$ -nek, továbbá hogy egy valós együtthatós racionális törtfüggvény valós taszító periodikus pontjai sűrű részhalmaza lesz-e $\mathcal{J}(f) \cap \mathbb{R}$ -nek.

E kérdésekre a válasz nemleges, és fentebb láttunk is rá egy egyszerű ellenpéldát: $f(z) = z^2$. Továbbgondolva feltehető azonban az a kérdés, hogy az n -edrendű valós ösképek, illetve a valós periodikus pontok lezártja tartalmazza-e $\mathcal{J}(f) \cap \mathbb{R}$ összes torlódási pontját.

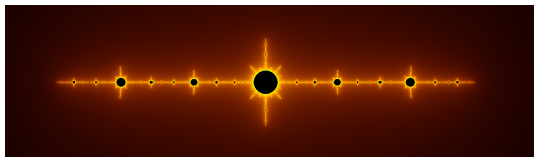
Erre szintűgy nemleges a válasz, hiszen a valós együtthatós Lattès-függvények jó ellenpéldát szolgáltatnak.

A kutatásom célja ezen utolsó kérdésre olyan ellenpéldát találni, amelynél a Julia-halmaz nem a Riemann-gömb, de kizárólag másodfokú polinomokkal kísérleteztem, ahol $f(z) = z^2 + c$ alakú. Ehhez írtam három C++ programot, amelyek az alábbi eljárást hajtják végre:

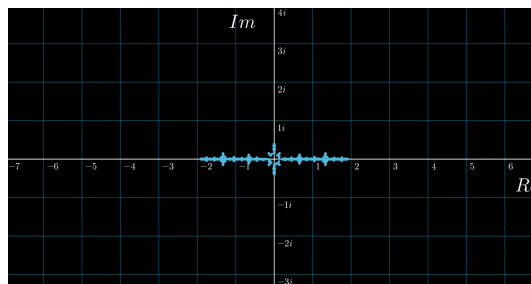
- az első program bekéri c értékét és azt, hogy f -nek melyik fixpontja legyen az első tag, majd ebből indulva létrehozza az ösképek z_n sorozatát úgy, hogy a gyök miatt lehetséges kettő közül mindig véletlenszerűen kiválasztja az egyiket (ez elvileg a teljes Julia-halmazt kirajzolja, ha elég sokáig futtadjuk);
- a kapott sorozatot elmenti egy Excel táblázatba, amelyet a második program beolvas, és kigyűjti belőle azon pontokat, amelyek imaginárius (képzetes) része kicsi, vagyis közel vannak a valós tengelyhez, pontosabban $-\frac{1}{100} \leq \text{Im}(z) \leq \frac{1}{100}$, illetőleg $\text{Re}(z) \geq c$ (az összehasonlítás végett);
- végül a harmadik program is beolvassa a fájlt, de ezúttal csak a c -nél nem kisebb valósokat tartja meg;

- ezt követően betápláltam mindhárom adatkupacot a Manim nevű animációkészítő és ábrázoló programba, hogy megjelenjen előttem a Julia-halmaz, és hogy össze tudjam hasonlítani a második és harmadik program eredményét egymással.

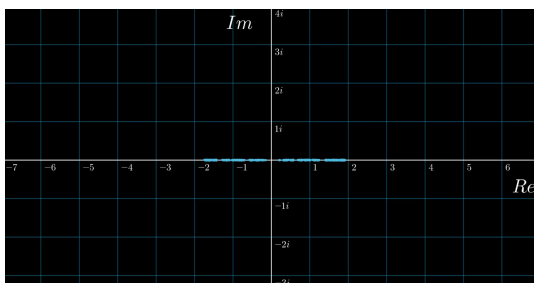
Több különböző c értékkel is teszteltem a programot, és úgy tapasztaltam, hogy a második és harmadik program által rajzolt ábrák eltérőek, ami arra mutat, hogy jó eséllyel már a polinomok között is akad ellenpélda. Szemléltetésül íme négy ábra a számomra leglátványosabbikról, amelyet a szakirodalomban repülő néven szoktak emlegetni:

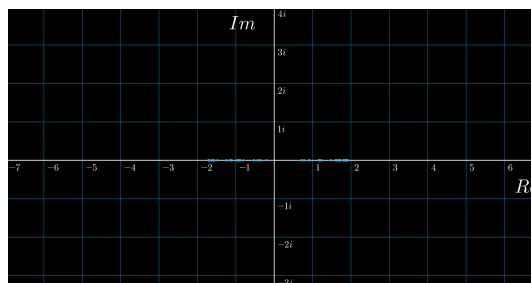
(a) Egy **weboldal** által készített ábra

(b) Program1 eredménye

(c) Program2 eredménye

(d) Program3 eredménye

1. ábra. Itt a $c = -1,75488$ értéket használtam.

Ne várjunk el ugyanolyan minőséget, a netes verzió mögött komolyabb szoftver húzódik a háttérben, az enyémnek vannak hiányosságai, még fejlesztésre szorul! Ennek dacára viszont egész szépen visszaadja az online kép kicsinyített mását, habár kevésbé részletgazdagon.

A Julia-halmaznak két sűrű részhalmaza van: az iterált ősképek halmaza és a periodikus pontok pályái, azonban ez utóbbi jóval nehezebben programozható, mert egy sokadfokú egyenlet megoldásit kell hozzá megkeresnünk. Másrészt a memóriakapacitás korlátossága miatt az ősképeknél sem vehetjük az összeset, mivel ez exponenciális futásidejű algoritmushoz vezetne (az ősképek száma minden lépésben duplázódik), éppen ezért randomizált a program. Sőt ahhoz, hogy egyáltalán véget érjen és ne fusson örökké vagy ne szakadjon félbe, c értékét negatívnak kell venni, valamint úgy érdemes beállítani, hogy az a $[-2, -1]$ intervallumba essen. Például -2 alatt a Julia-halmaz már totálisan szétesővé válik. Ennek okát a dolgozat keretein belül nem tárgyaljuk. Egyébiránt pedig akár a φ -függvény szerint is programozhattam volna.

Hivatkozások

- [1] John Milnor, *Dynamics in One Complex Variable*, 3rd Edition, Princeton University Press, (2006).
- [2] Scott Sutherland, An Introduction to Julia and Fatou Sets, *Springer Proceedings in Mathematics and Statistics*, **92** (2014), 37–60. DOI: 10.1007/978-3-319-08105-2_3